

«МАНАС» ЭПОСУНА АРНАЛГАН КОНФЕРЕНЦИЯ (1952) ЖАНА АНЫН ИЛИМИЙ ТЫЯНАКТАРЫ

АКМАТОВА ВЕНЕРА

ф.и.к, доцент, Кыргыз-түрк «Манас» университети

«Манас» эпосуна арналган конференция төрт күнгө созулуп, 1952-жылдын 6-10-июнда аяктаган. Конференцияга баш-аягы 400дөй адам катышып, Москва, Ленинград, Өзбекстан, Казахстандан окумуштуулар келген. Талкууга М.Богданова, А.А.Валитова, Б.Керимжанова, К.Маликов, А.Токомбаев, Т.Сыдыкбеков, Ө. Жакишев, К.Давлеткелдиев, В. Бернштам, К.Баялинов, К.Соронбаев жана карама-каршы позициянын бир тарабындагылар Л. Климович, А. Боровков, П. Балтин, Г. Нуров, Ж. Самаганов ж.б. катышкан.

Мезгилдүү басма сөздө конференциянын жүрүшү тууралуу жана Б. Юнусалиевдин, М. Ауэзовдун докладдары тууралуу супсак гана маалымат берилип, курч таймашуулар тууралуу эч нерсе байкалбаганы менен чынында талаш-тартыш өтө курч, татаал болгон.

Конференциядагы негизги докладчылар эпостун түп нускасы менен тааныш болушкан эмес деп ишенимдүү айтууга болот. Анткени орус тилинде толук вариантынын өзү жок болчу. Бирок ошол докладчылардын конфигурациясы да улам өзгөртүлүп, негизги докладды А.К.Боровков - «Манас» эпосунун элдиги жөнүндөгү проблема» деген темада, Ө. Жакишев, жана Л.И.Климовичтер-«Манас» эпосун изилдөөнүн абалы жана милдеттери», негизги болуп, Мозольков жана К.Баялиновдордун ордуна А.Токомбаев, Т.Сыдыкбеков дайындалып, М.Ауэзов кошумча докладчылардын арасынан алынып салынган.

1-топтогу кошумча докладды (А.Боровковдон кийин) А.Давлеткелдиев –«Манас» эпосунун элдүүлүк проблемасына карата», Богданова М. – «Манас» эпосунун элдүүлүгү жөнүндө», ал эми 2-топто негизги доклады Ө.Жакишев –«Манас» эпосунун варианттарына мүнөздөмө берүү», кошумча докладдар- К.Маликов «С.Каралаевдин вариантына мүнөздөмө», А.Валитова – «Манас» эпосунун алгачкы жазылыштары жөнүндө», Б.Керимжанова -«Манас» эпосунун Ы.Абдыракманов түзгөн варианты», А.Токомбаев – «Семетейдин» элдүүлүгү проблемасына карата», Т.Сыдыкбеков – «Сейтек» -«Манас» үчилтигинин бөлүгү катары», мындан тышкары негизги жыйынтыктоочу доклад Л.Климовичтики болгон. Конференцияны КирФАНдын Президиумунун төрагасы А.Алтымышбаев ачып, эпостун элдүүлүгү бүгүнкү күнгө чейин тактала электигин, анын далили катары «Чоң казатты» (1946) келтирет.

Жасалган докладдардын теориялык-методологиялык негизин Лениндин эки маданият тууралуу теориясы (догма) түзүп, чыгарманы талдоодо марксистик-лениндик социалисттик эстетиканын жол-жоболорунан туруп баа берилген. Илимий талаш-тартыштын курчтугу Климович менен Бернштам, Климович менен Б.Юнусалиевдин, Самаганов менен Керимжанованын ортолорундагы репликалардан өзгөчө байкалат. Боровков докладында «Манастын» коммунисттик коом үчүн жасай турган кызмат-милдетин белгилеп өтүүсү да жөн жеринен эмес, терең «идеологиялык философиялык мааниси» бар. Анткени «Манас» эпосу так мына ушул өңүттөн баалангандыктан улам бир топ жылдарга созулган парадоксалдуу карама-каршылыкка туш болгон. Анын сөзүнүн ыңгайына караганда эпос эгер коммунисттик идеалдарга кызмат кыла албаса, анда өткөндү иеалдаштырууга кызмат кылат деген ой туулат.

Социалисттик эстетиканын принциптеринен гана туруп эпосту баалоо ошол мезгилдеги илимий изилдөөлөргө мүнөздүү көрүнүш экендиги айныгыс чындык. Негизги докладчы А.К. Боровков Сагынбай менен катар Мусулманкулдун вариантын да реакциячыл деп атап, «Кыргыз эпосун реакциячыл иштеп чыгуу, оңдоо эки багытта жүрүп олтурган: эпостун каармандарын дин үчүн күрөшкөн баатырларга айландыруу, ал эми эпостун башкы каарманы Манасты феодалдык көчмөн мамлекеттин ханына айландыруу

жолу аркылуу... IX кылымдагы «Улуу кыргыз империясы» менен эпосту байланыштыруу аракеттери кыргыз эпосундагы басып алуучу хандын образын элдик баатыр катары көрсөтүү үчүн жасалган аракет экендиги анык. Басып алуучулук жана күчтүү мамлекет куруу идеялары эпосто реакциячыл исламдык жана пантүркисттик идеялардын таасири астында пайда болгон...» деп, эпоско карата айтылып келген айыптоолорду өзүнүн аргументтери менен далилдеп жүрүп отурат.

А. Боровковдун жарыялаган тезистери жети пункттан турат: 1. Бирдиктүү агым» теориясынын А.Н.Веселовскийдин компаративисттик космополитизми, ошондой эле Н.Я. Маррдын тил жөнүндөгү «жаңы окуусунун» таасири эпостун идеялык мазмунуна жана элдик негизине болуп көрбөгөндөй чаташууларды алып келген; 2. Ч.Валиханов, В.Радлов, Г.Алмашилер өздөрүнүн биринчи жазмаларында эле эпостун мазмунунан терс көрүнүштөрдүн жана модернизацияланганын көрүшкөн; 3. Эпостун баш каарманы Манастын кыргыз элинин чачылган урууларын бириктирип баш коштурган баатыр катарында мүнөздөгөн теория-жалган теория; 4. Эпостун идеялык мазмунундагы кийинки «катмарлануу» жөнүндөгү теория да жасалма, жалган теория; 5. «Манас» эпосунун жазылып алынган редакцияларынын ичинде чыныгы элдик версия жок. Аны элдин арасынан издөө керек». Демек А.Боровковдун концепциясы боюнча «Манас» эпосу толугу менен пайдаланууга жараксыз болуп чыгат. Варианттар тууралуу айтканы менен бир да көркөм текст талдоого алынбайт. Көркөм текстке таянбастан туруп, эпос жөнүндө жыйынтык чыгаруунун өзү чоң жаңылыштык эле. А.К.Боровковдун «Манас» эпосу «элдик эмес», «элдик версиясы» жазылган варианттардын ичинде жок деген ою эпостун тексттери менен тааныш эместигин, начар кабардар болгондугун ишенимдүү далилдейт. Анын эпостун жазыла элек варианттарынын ичинен элдик вариантты издөө тууралуу псевдотеориясы илимий проблеманы чечмек трусун, чаташууга алып келген ой. Докладынын мазмуну эпоско ачык каршы чыкканы менен жыйынтыгы түшүнүксүз «элдик негизин калыбына келтирүү» деген ой менен аяктайт [1;5-39].

Жогоруда берилген тезистерден докладда эпостун көркөм-эстетикасына байланыштуу бир да илимий проблема көтөрүлбөстөн, социалисттик саясаттын догмаларынын талаптарына ылайык гана маселелер талдоого алынгандыгы ачык көрүнүп турат.

Л.И. Климович өзүнүн докладында «Манас» эпосундагы коомго жат идеялар 30-жылдардан тартып эле айтылып келе жаткан тарыхына кайрылып, 1930-ж. «Кызыл Кыргызстан» газетасында С.Орозбаковдун вариантын басып чыгаруу айыпталганын, Орозбаковдун вариантына негизделген «Академия кечелери» катуу каршылыкка учураганын, 1934-ж. И.Тойчинов тарабынан кыргыз жергесиндеги феодалдык турмушту көкөлөтүп мактаган эпос катары мүнөздөлгөнүн айтып өтөт. Докладында В.Жирмунский, котормочулар Л.Пеньковский, М.Е. Массонду, Т.Сыдыкбековду, К.Баялиновду, С.Мусаев, М.Богданованы, Б.Юнусалиевди, Н.Бернштамды, К.Рахматуллин, С.Абрамзондун эмгектерин сынга алат. Бул жөн гана илимий сын пикир эмес, тереңден караганда ошол учурга чейин манастануу илиминде эмне болсо, ошонун бардыгын тануу, жокко чыгарууга жасалган аракет болчу.

Ушул докладдан кийин талкуу башталган. Талкууга баш-аягы 22 адам катышкан. Б.Юнусалиевдин жана М.Ауэзовдордун тарыхый баяндамалары мына ушул талкуу учурунда айтылган. Талкуунун айрым учурларына токтоло кетүү жөндүү. Ж.Самаганов отуз жылдан бери манастануудагы терс көрүнүштөрдүн бетин ачкан Л.Климовичтин докладын колдоп, улутчулдук каталарын жашыруу үчүн «Манасты» сындагандарды кысымга алып аракетчедик режим түзүштү деген оюн билдирет [2;366-385]. Конференциянын жүрүшүнө баасын берип, эпостун элдик же элдик эместигин чече албастыгы белгилүү болуп калгандыгын айтат. КБВны түзүү идеясына каршы чыгат. Ал эми Г.Нуров С.Орозбаковдун вариантынын реакциячыл мүнөзүн бардыгы моюнга алышты дейт [3; 477-509]. С.Орозбаков эле эмес, Т.Молдо, М.Мусулманкулов, Б.Сазановдордун варианттары да реакциячыл экендигин белгилейт. П.Балтин «Манас»

эпосунун элдик чыгарма экендигине далил укпагандыгын, ар кандай айла-амалдардын жардамы менен колдогу варианттардын текстерин тазалоо аркылуу элдик катары көрсөтүүгө гана аракеттер болгонун айтат. Андан кийин Б.Юнусалиев, бир адамдан кийин М.Ауэзовдор чыгып сүйлөшөт.

А.К.Боровков, Л.И.Климовичтин докладдарындагы негизги тезистердин, жыйынтыктардын жалган экенин, илимий натуура экенин далилдөө, ашкерелөө Б.Юнусалиевдин көздөгөн максаты, логикалык жактан туура коюлган контр-аракети болчу, карама-каршы тараптын аргументтери канчалык күчтүү болсо, андан кем калбаган так, курч, далилдер менен гана оппоненттин пикирин жокко чыгарууга болмок. А.К.Боровков «Манас» эпосунун варианттарына обзор жасоо аркылуу эпостун «элдик эместигин» далилдөөгө аракеттенсе, Л.Климович ушул эле максатка эпоско арналган эмгектерди академик В.Радловдон тартып, М.Богдановга чейин окумуштуулардын эмгектерин сыңдоо аркылуу жетишүүгө аракеттенет. Чыгып сүйлөгөн он баяндамачынын биринчиси А.Боровков, эң акырында жыйынтыкты Л.Климович чыгарат. Конференциянын структурасы атайын ойлонулгандыгы көрүнүп турат. Л.Климович кыргыз урууларын бириктирүү эпостун негизи экенин жокко чыгарат. Орозбаковдун, Каралаевдин варианттарындагы көлөмдө «Манас» мурда эч качан болгон эмес деген оюн айтат. Эң коркунучтуусу эпосту китеп кылып чыгарууда панисламизм, пантүркизм, космополитизм, буржуазиялык улутчулдуктан тышкары болуу мүмкүн эмес деген корутундуга келген болчу.

Идеологиялык кысым курчуп турган катаал мезгилде, эпосту иликтөөчүлөрдүн биринчи мууну (К.Тыныстанов, Е.Поливанов ж.б.) да, экинчи мууну (Т.Байжиев, З.Бектенов, Т.Саманчин) да катуу, адилетсиз жазага тартылган мезгилде расмий түрдө бекитилген докладчыларга каршы чыгуу өтө опурталуу болгон (өзгөчө экинчи муундагылардын тагдырына байланыштуу кайгылуу окуялар ошол учурда болуп жаткан). Расмий бекитилген докладчылар А. Боровков жана Л. Климовичтердин негиздеген позицияларына каршы сокку берүү чоң масштабдагы окумуштуунун гана колунан келмек. Окумуштуунун чыгып сүйлөгөн сөзү концептуалдуулугу, далилдүүлүгү, принципалдуулугу менен карама-каршы тараптын аргументтерин кыйраткан. Конференциянын акыркы күндөрүндө сүйлөгөн М.Ауэзовдун сөзү Б.Юнусалиевдин позициясын андан ары бекемдеп, конференциянын жыйынтыгына таасирин тийгизген. Мына ушул белгилүү окумуштуулардын «Манас» эпосунун тагдырындагы чечүүчү мааниге ээ болгон аракеттери өзүнчө сөз кылууга арзыйт.

Конференциянын жүрүшүнө принципалдуу бурулуш берген докладдардын бири – негизгиси М.Ауэзовдун доклады болгон. Анын сөзү эпоско каршы чыккан докладдарга антитезис болуп, эң башкысы тунгуюктан жол тапкан [4;163-170]. Окумуштуу көп жылдардан бери «Манас» эпосун фундаменталдуу изилдеген окумуштуулардын бири болгону менен конференцияда негизги эмес, кошумча докладчылардын катарына да кошулбай калган.

Конференцияда чыгып сүйлөшкөн ошол мезгилдеги кыргыз илимий-адабий элитасы маселеге ачык каршы чыгууга батынбастан, кыйгачтаган, жалтайлаган позицияда болгондой таасир калтырат. Негизинен бардыгы эле Сагынбайдын вариантына каршы чыгышып, ал тургай текстти бүт бойдон оңдоо зарылдыгын айткан абсурддук пикирлер да болгон.

Конференция он пункттан турган чечим кабыл алып, «Манас» эпосунун негизи элдик, бирок варианттарында орчундуу карама-каршылыктар орун алгандыгы; «Чоң казаттын» («Великий поход», 1946) басылып чыгышы жаңылыштык болгондугу, колдогу варианттардын бардыгы бастырып чыгарууга жараксыз экендиги, ИЯЛИде эпосту изилдөө багытындагы иштер жолго коюлбагандыгы ж.б. белгиленип келип, анын жетинчи пункту КБВ тууралуу болгон – «Манас» эпосун комментарийлер жана киришүү макала менен коштолгон КБВ түзүү зарыл деп чечим кабыл алган. Бул чечим СССР ИАнын Президиумунда каралып (1952-ж,1-август), негизинен кубаттоого алынган жана 1953-55-

жылдары КБВ түзүү каралып, А.Боровков, М.Богданова, К.Юдахин консультант болуп бекитилген.

Конференциядагы «бириктирилген вариант» тууралуу М.Ауэзовдун идеясы кырдаалдан чыгуунун эң идеалдуу жолу болгон. Кыскартылып бириктирилген вариантты түзүү идеялары конференциянын жүрүшүндө көп эле докладчылар тарабынан айтылган, бирок алар сунуш иретинде гана болгон. Ал эми М.Ауэзов бул идеяны теориялык жактан негиздеп эле тим болбостон, аны ишке ашыруунун теориялык-практикалык жактарын да негиздеген болчу. Конференциянын чечиминин негизинде «Манас» эпосунун бириктирилген вариантын түзүү тууралуу токтомдун кабыл алынышы «Манас» эпосуна байланыштуу талаш-тартыштардын аягына кайсы бир деңгээлде чекит коюп, жыйынтыктаган.

Адабияттар

1. «Манас» эпосу боюнча конференциянын (1952) стенограммасы, 5-39.
2. стенограмма, Б.366-385
3. стенограмма, Б.477-509
4. Мухтар Ауэзовдун 1952-жылы «Манас» боюнча өткөн конференцияда сүйлөгөн сөзү// Жаңы Ала-Тоо.- 2011.- №9.-Б.163-170.